

Alleen tegen de staat

Renée Kool

De 'Toeslagenaffaire', wie kent hem niet? Iedereen, maar toch ook niemand zo blijkt uit de documentaire 'Alleen tegen de staat' van Stijn Bouma.¹ Hij laat vijf vrouwen aan het woord die jarenlang hebben geleden, en nog lijden, onder de gevolgen van de 'institutionele vooringenomenheid' die rondwaarde – en wellicht nog steeds rondwaart – binnen de Belastingdienst in Nederland. De documentaire doet verslag van het lijden, de boosheid, zelfs haat en het verdriet en onvermogen van deze vijf vrouwen, allen moeders, die gedupeerd zijn door onrechtmatig handelen van ambtenaren van de Belastingdienst, in het bijzonder het Combiteam Aanpakken Facilitators (CAF) en een niet of slecht optredende overheid toen de misstanden eindelijk publiek werden.

Hoe het zo ver kon komen hoeft hier niet te worden verteld, daarvan is uitgebreid verslag gedaan op andere plekken (zie voor een chronologisch verslag de wiki Toeslagenaffaire op www.wikipedia.org/wiki/toeslagenaffaire/CAF_11-zaak). De politieke afloop is bekend: staatssecretarissen stapten op, ministers namen ontslag en het kabinet Rutte-III bood ontslag aan. 'Ongekend onrecht', zo luidde het oordeel en de gelijknamige titel van het rapport van de Parlementaire onderzoekscommissie kinderopvangtoeslagen uit 2020. Sindsdien wordt vanuit het demissionaire kabinet Rutte-III gezocht naar herstel voor de gedupeerden. Dat zijn er velen, want van 2004 tot 2019 heeft het leven van naar schatting 26.000 ouders in het teken gestaan van door hen vermeend gepleegde 'fraude'. Via deze ouders zijn ook 70.000 kinderen op enigerlei wijze geraakt door de institutionele vooringenomenheid van de Belastingdienst, waarbij het – plat gezegd – ging om discriminerend handelen op grond van geregistreerde etnische afkomst. Etnisch profileren door het CAF dus. Het door het CAF gevoerde beleid van strenge (etnische) controle en strikte terugvordering ook voor kleine fouten leidde tot voor betrokkenen ongekend heftige praktijken waarbij primaire en secundaire victimisatie hand in hand zijn gegaan en – zo blijkt uit de documentaire – heeft geleid tot onomkeerbare gevolgen.

Welke gevolgen dat zijn wordt door Bouma op indringende wijze in beeld gebracht. De documentaire begint met een shot waarin glas in lood ramen zijn te zien, een kerk dus. God en Allah zijn dan ook aanwezig in de verhalen van de vrouwen, maar kunnen geen soelaas bieden. Ook zij hebben, zo lijkt het, de vrouwen/moeders in de steek gelaten.

'Ik wilde vergeven voor mijn eigen rust. Ik dacht, ik laat het over aan God, ik geloof in God. 'Het' is weg bij mij....., maar niks is weg bij mij. De haat, dat maakt me ziek'.

Een andere moeder vertelt hoe ze haar kinderen heeft gevraagd te bidden om de zegen van Allah te krijgen zodat de problemen zouden zijn opgelost:

'Ik heb ze gevraagd te bidden, soms midden in de nacht. Als de kinderen bidden gaat het goed komen, want kinderen zijn onschuldig. Hij (het kind-RK) zei dat hij had gevraagd de Belastingdienst dood te maken; ze begrepen het niet.'

In de kinderen, en dus in gevoeld falen van het moederschap, ligt zo blijkt, de grootste pijn. De schade, niet alleen die uit het verleden maar ook die uit het heden en de toekomst ('Ik denk dat ze het moeilijk gaan krijgen.'). Kinderen moesten optreden als vervangende ouder, namen zorgtaken over van de vrouwen die als moeder niet meer naar behoren konden functioneren, soms zelfs niet op het meest basale niveau. 'Hun mooiste jaren' zijn afgepakt: de kinderen zijn gevormd door de onmacht die de moeders hebben ervaren en 'de gevolgschade is groter dan

¹ 'Alleen tegen de staat', Stijn Bouma (regie), 2doc, BNN/Vara, 20 september 2021 (www.2doc.nl/documentaires/series/2doc/2021/alleen-tegen-de-staat.html; 54 min.)

gedacht'. Daarom kunnen deze moeders niet vergeven. Ze kunnen slechts hopen, maar sommigen hebben ook daar de kracht niet meer voor.

'Ik hoop dat ik mijn kinderen kan redden. Voor mezelf heb ik geen dromen meer, wat komt dat komt. Ik leef met de dag'.

Schrijnend is te zien dat de vrouwen het falen op zichzelf betrekken. In (on)macht gevangen hebben de kinderen geleden onder het feit dat hun moeder zich moest afsluiten om te kunnen overleven:

'Ik heb hele lieve, wijze kinderen, maar ik heb ze beschadigd met mijn gedrag. Afsluiten, ook naar anderen toe. Ik heb het ze aangedaan.'

Maar er zijn ook kinderen 'weggehaald' bij moeders, die naar het oordeel van de instanties niet goed meer konden zorgen voor hun kind vanwege hun financiële situatie. Mijlpalen uit het gezinsleven werden gemist en aan de belofte dat het maar voor 'even' zou zijn, moeder moest gewoon de boel op orde krijgen, kon niet worden voldaan. Moeder had immers hoge schulden en stond te boek als fraudeur ('Ik moest op school komen, wist van niets en had 20-25 minuten om afscheid van hem te nemen (...). Niks heb ik mogen meemaken').

De Toeslagenaffaire blijkt een steenworp in de vijver met steeds verbredende kringen. Getuigenis wordt gedaan van 'publieke vernederingen' in de vorm van deurwaarders aan de deur, loonbeslag bij de werkgever, afsluitingen van gas en water, het moeten aankloppen bij de voedselbank, op zwarte lijsten komen te staan bij verzekeringsmaatschappijen, afhankelijk worden van budgethouders en rechterlijke afwijzingen voor schuldhulpverlening ('Alles is vernedering').

Maar eerder, en ook later, waren er de vernederingen door de Belastingdienst die vanuit institutionele vooringenomenheid communiceerde ("Mevrouw, u moet effe normaal doen". Toen ben ik helemaal gebroken'). Of juist niet communiceerde. Want ook dat valt op: geen van de betrokken vrouwen heeft uiteindelijk vat kunnen krijgen op wat of waar het nu precies is misgegaan. Stukken die aan de Belastingdienst – aangetekend – werden toegezonden, of zelfs persoonlijk gebracht werden 'nooit ontvangen' en ook op bezwaarschriften werd niet gereageerd. De verhalen daarover zijn zo bizar dat de vrouwen het zelf ook niet geloofden ('Ik moet wel iets verkeerd hebben gedaan') en de schuld bij zichzelf zochten. 'Mijn overheid', die maakt geen fouten, dacht de vrouw die zelf bij justitie werkte.

Het initiële zelfverwijt vond versterking in reacties uit de (nabije) omgeving, want de schuld lag volgens de buitenwereld bij de moeders en niet bij de Belastingdienst. Een vrouw maakt melding van haar boze vader, die zich schaamt omdat zijn dochter te boek staat als fraudeur. Onder invloed van die door de leefomgeving afgegeven signalen van schaamte ('Waar heb jij de fout gemaakt? Nu ben je zielig aan het spelen.') zijn de vrouwen onderwerp van schaamte geworden en zich gaan afsluiten, letterlijk en figuurlijk. Echtscheidingen en familiebreuken volgden soms. De vrouwen bleven binnen de muren van hun huis en bouwden muren om hun hart.

Naar mate in de documentaire de gesprekken vorderen nemen de emoties de bovenhand. De vrouwen – die tegelijkertijd in beeld worden gebracht en naar elkaar luisteren - leven zichtbaar mee met het lijden van degene die spreekt, met name wanneer het gaat om het onrecht dat hun kinderen is aangedaan. Er was steeds de angst dat de kinderen uit huis zouden worden geplaatst, wat voor een van deze moeders bewaarheid werd. Zij heeft weliswaar (weer) contact met haar zoon, maar terug naar huis kwam hij niet. Het verdriet daarover en de verloren jeugd van deze kinderen is groot en maakt veel woede los. Haat zelfs ('Ik haat ze gewoon allemaal, maar ik ben geen hater. Ik sta nu op het punt van leven dat ik alles haat').

Of herstel mogelijk is? Geen van de moeders gelooft daarin ('Wij hebben niet in de gevangenis vastgezet, maar in de gevangenis van de Belastingdienst. Zij bepaalden het eten, het doen.'). Geld kan niet herstellen wat structureel kapot is gemaakt en nog kapotgaat. Want 'elke dag komt

er een probleem bij' en geld is een onvolkomen middel ('Tot vorig jaar dacht ik: 'Ik krijg mijn geld terug, dat herstelt en alles wordt weer gewoon en dan ben ik van ze af. Maar ik heb me vergist: er is niets opgelost'). Daarbij is het vanwege de overheid geboden geld onvoldoende toegesneden op de casus. 'Catshuisregelingen' voldoen niet, er moet schadevergoeding op maat worden geboden. Dat geld kan wel bijdragen om te worden 'wat we willen zijn', maar ook dan wordt het herstel – zo dat mogelijk is – een kwestie van lange adem. Voor de moeders en voor hun kinderen. Er is wel nog een - zij het schrale - troost, want de vrouwen staan niet alleen. Ze hebben elkaar, maar hebben daarvoor niet in vrijheid gekozen.

Aan het einde van de documentaire vraag je je als kijker af hoe het zover heeft kunnen komen. Maar tegelijkertijd rijst ook het besef dat het eenieder kan overkomen zo te worden vermalen in de institutionele molens van de overheid ('Het is allemaal veel erger dan jullie denken als gewone burger, maar wat ons overkomt kan ook jou overkomen.'). Het schiet door mijn hoofd dat ik (gelukkig) een boerenhonden achternaam heb en niet snel onderwerp zal worden van etnisch profileren. Maar dat besef doet ook de schaamte toeslaan, want wat ik niet wil dat mij geschiedt gun ik ook deze vrouwen – en andere medeburgers - met geen oudhollandse achternamen niet. Ook sterkt het me in de gedachte dat geld geen genoegdoening kan bieden, maar 'slechts' een lapmiddel is. Een welkom middel weliswaar, want de vrouwen willen wel 'geld zien'. Is het niet voor zichzelf, dan toch zeker voor hun kinderen. Juist zodat ze zonder 'toeslagen' van de overheid kansen kunnen krijgen op een beter en meer menswaardig bestaan dan hen werd gegund in hun jeugd ('Leven hoe jij wilt, en niet hoe hun voor ons beslist hebben').

Die wens naar financiële vrijheid is invoelbaar, maar lijkt geen geestelijk herstel te zullen bieden ('Dingen zijn beschadigd die ik niet kan herstellen. Lange weg, geen herstel mogelijk'). Dat stemt de kijker triest, het verhaal kent geen gelukkige afloop. Daarvoor hebben deze vrouwen te veel geleden, of is de tijd wellicht nog niet rijp. Ik durf het bijna niet op te schrijven, maar zou het mettertijd en met goede begeleiding niet mogelijk zijn om toch verder te kunnen komen dan een excuus en een financiële tegemoetkoming? En zou toepassing van herstelrecht hier geen rol in kunnen spelen, zoals dat ook is gebeurd bij de misbruikschandalen die zich de afgelopen jaren hebben geopenbaard? Maar terwijl ik het opschrijf word ik somber, want de daarbij betrokken daders en instituties hebben pas toen het mes op de keel stond 'thuis gegeven', en die boetvaardigheid lijkt de Belastingdienst niet op te zullen brengen. Daarvoor geldt dat we liefst morgen moeten overgaan tot de orde van de dag, want het 'land moet worden geregeerd' en dat kost geld. De 'King can do no wrong' en als hij dat toch doet, dan moet dat niet te veel worden benadrukt want we moeten door. Maar ergens hoop ik toch dat er wegen zijn die kunnen leiden tot herstel van 'rechtsburgerschap', en dat vraagt om meer dan een afgedwongen excuus en tegemoetkoming. Mooi, maar vooral belangwekkend deze documentaire. Wegkijken kan niet meer, zoals Renske Leijten en Pieter Omtzicht als klokkenluiders lang hebben betoogd, en dat hoort ook zo.